

Devlet ve Toplum Arasında: Türkiye’de Egemenlik, Rejim ve Siyasal Kültür

Şükrü Mutlu Karakoç*

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de siyasal rejim ve siyasal kültür arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu kapsamda siyasal kültürün karakteri, dönüşümü, oradaki süreklilik ve değişim hatları; bu süreklilik – değişim hatları ile kurulu siyasal rejim arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmada Türkiye’de siyasal kültürün biçimlenişinde, özellikle egemenlik ilişkilerini tanımlayan kurulu siyaset rejiminin belirleyici olduğu tezi öne sürülmektedir. Siyaset rejimindeki dönüşüme bağlı olarak, siyasal kültürün karakteristik özelliklerinde de değişim hatlarının belirginleştiği iddia edilmektedir. Bu kapsamda dönemsel olarak Türkiye’de 2010’lara kadar aşkın devlet geleneği temelinde bir siyasal kültürün biçimlendiği öne sürülmektedir. 2010 sonları itibarıyla ise kimlik siyaseti temelli bir siyasal kültürün geliştiği iddia edilmektedir. Bu yeni karakteristik kapsamında kurumsal olarak yeterince dengelenmemiş siyasal rekabet ortamının, Türkiye siyaset kültürü içerisinde bir yandan lider merkezli siyaset anlayışını pekiştirdiği; öbür yandan toplum ve siyaset arasındaki temsil süreçleri açısından bir “siyasal cemaatleşme” olgusu ürettiği ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, siyasal rejim, siyasal kültür, aşkın devlet, kimlik siyaseti.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye, sm.karakoc@medeniyet.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6914-9661.

Between State and Society: Sovereignty, Regime and Political Culture in Turkey

Abstract

This study researches the relationship between the political culture and the political regime in Türkiye. In this context, the characteristics of the political culture in Türkiye and its transformation, the lines of continuity and change there, and the relationship between these lines and the political regime are researched. It is argued that the political regime defining the relationships of sovereignty is decisive in the characteristics of the political culture and its continuity and change in Türkiye. It is put forward that the lines of change become more evident in the characteristics of the political culture, depending on the transformation in the political regime. In this context, it is argued that, until the 2010s, the political culture in Türkiye has been characterized by the parliamentary regime and bureaucracy. As of the end of 2010s, it has a characteristic in the context of the presidential regime and social groups. In this characteristic, it is revealed that the political competition environment, which is not sufficiently balanced institutionally, reinforces the understanding of leader-centered politics in the Turkish political culture and also produces a phenomenon of “political community” in terms of representation processes between society and politics in the Turkish political culture.

Keywords: Sovereignty, political regime, political culture, transcendental state, identity politics.

Giriş

Siyaset, kurumsal bir tasarım konusu olmanın yanı sıra, kültürel bir kodlama meselesini ifade ediyor. Kurumsal bir ilişkiler ağını yansıtanın yanında kültürel bir perspektife karşılık geliyor. Egemenlik temelli iktidar ilişkilerinin, somut yönetim pratiklerinin, uzlaşma - çatışma süreçlerinin arasında, bütün bunların içerisinde geçen, bir değerler, öncelikler, kavrayışlar, tutumlar ve eğilimler dünyasını anlatıyor. En nihayetinde siyaset, iktidar ve toplum arasındaki egemenlik eksenli ilişki biçimini karakterize eden kültürel bir evrene, kısacası bir siyasal kültüre tekabül ediyor. Siyaset bütün kurumsal / yasal ve davranışsal boyutuyla bu siyasal kültür evreni içerisinde cereyan ediyor. Kuşkusuz bu siyasal kültür evreninin biçimlenişi, o evren içerisindeki dönemsel farklılaşmalar, süreklilik ve değişim hatları konusunda, (farklı tarihi toplumsal dinamiklerin yanında) özellikle mevcut siyasal rejimin etkin ve önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Toplumdaki siyasal rejim (onun kurumsal ve normatif yapısı) ile mevcut siyasal kültür arasında kritik bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Peki Türkiye siyasetinde bu ilişkinin boyutu nedir? Kurulu siyasal rejim, ülkedeki siyaset kültürü üzerinde, oradaki değişim – süreklilik hattı üzerinde ne düzeyde bir etkiye sahiptir?

Bu çalışmada Türkiye’de siyasal kültürün biçimlenmesinde, oradaki süreklilik ve değişim unsurlarında, öncelikle kurulu siyaset rejiminin etkili ve belirleyici olduğu tezi öne sürülmektedir. Siyaset rejimindeki değişime bağlı olarak, siyasal kültürün karakteristik özelliklerinde de değişim hatlarının belirginleştiği ileri sürülmektedir. Buradan hareketle siyasal rejimin, aktör, temsil, meşruiyet, ulusal kimlik, iktidar / siyaset kavrayışı, politik davranış, katılım ve siyasal rekabet düzeylerinde siyasal kültürü etkilediği, belli düzeylerde dönüştürdüğü savunulmaktadır. Bu çerçevede dönemsel olarak Türkiye’de siyasal kültürün 2010’lara kadar genel hatlarıyla parlamenter rejim ve bürokrasi merkezli bir karakteristik sergilediği; buna bağlı olarak aşkın devlet geleneği temelinde bir siyasal kültürün biçimlendiği öne sürülmektedir. 2010 sonlarına geldiğindeyse ülkedeki siyasal kültürün, başkanlık rejimi ve sosyal gruplar bağlamında bir karakteristik edindiği; buna bağlı olarak kimlik siyaseti temelli bir siyasal kültürün geliştiği iddia edilmektedir. Ayrıca siyasal rejimin devlet ve toplum arasında kurulduğu yerin, siyasal kültürün de niteliğini tanımladığı; başka bir ifadeyle siyasal rejimin devlet – toplum ilişkisini formüle etme biçiminin siyasal kültürü de biçimlendirdiği ileri sürülmektedir.

1. Osmanlı Mirası: Sultandan Bürokrasiye Osmanlı Siyasal Rejimi

Türkiye’de siyasal kültürün, Osmanlı’dan Cumhuriyete uzanan belli karakteristik özellikler, belli süreklilik ve değişim unsurları üzerinden biçimlendiğini söylemek mümkündür. Bu süreklilik ve değişim unsurları konusunda Osmanlı’dan Cumhuriyete siyasal rejim ve oradaki dönüşümün belirleyici olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet rejiminin tarihi arka planında duran Osmanlı siyaset rejimi, her şeyden önce egemenliğin, hanedana, sultana özgü bir hak olarak tanımlanmasıyla biçimlenmiştir. Sultan bu egemenlik hakkını, hanedana bağlı, toplumsal gruplardan ve kökenlerden ayrılmış bürokrasi organizasyonu kullanmıştır. Bu kapsamda Osmanlı yönetici sınıfı, sultanın hizmetindeki “askeri” nitelikli bürokrasi sınıfından oluşmaktadır. Dolayısıyla klasik Osmanlı iktidar yapısı ve o yapının kurumsal çerçevesini oluşturan siyaset rejimi, hanedan / sultan merkezli bir nitelik taşıyacaktır.¹

17. – 19. yüzyıllar arasında, Osmanlı devletinde egemenlik hanedan / sultan etrafında tanımlansa da egemenliğin kullanımı konusunda, taşrada yükselen aristokrasi çevresi, ayan sınıfı, bunlar etrafında gelişen vezir ve paşa kapıları, hanedanın merkez ve taşradaki iktidar alanına, oradaki bürokrasi organizasyonuna dahil / ortak olmuştur. Bu süreçte yaşanan şey, yönetim / bürokrasi aygıtının sadece saray ve hanedan çevresine ait bir yapı olmaktan çıkarak, aynı zamanda aristokrasi / ayan çevresinin uzantısı olan bir yapıya evrilmesidir.²

19. yüzyılda ise Sultan, bir yandan aristokrasi çevresini sistem içerisinde merkezileşme politikaları etrafında büyük ölçüde etkisizleştirip kontrol altına alırken; diğer taraftan aynı merkezileşme politikaları, merkezi bürokrasi sınıfına, hanedan karşısında özerklik geliştirme imkanı sunmuş ve gücün özerk bir bürokrasi yapısına doğru kaymasına fırsat vermiştir. Bürokrasinin hanedana karşı özerk bir iktidar alanı oluşturma girişimi, eş zamanlı olarak, egemenliği, hanedan dışında bir yerde tanımlama arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde egemenliği hanedan dışında bir yerde tanımlama arayışı, alternatif bir

1 Engin Deniz Akarlı, “The State As A Socio-Cultural Phenomenon And Political Participation In Turkey”, *Political Participation in Turkey: Historical Background And Present Problems*, ed. Engin Deniz Akarlı - Gabriel Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975, s. 141.

2 Rifaat Ali Abou El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel - Canay Şahin, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 38-48, 80-92; Rifaat Ali Abou El-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 94, No 4, 1974, p. 438-447.

egemenlik kaynağı olarak parlamento kurumunu öne çıkarmıştır.³ Bu kapsamda II. Meşrutiyet süreci ve 20. yüzyılın başları itibariyle, sultan eksenli klasik yönetim alanı ve sultana bağlı iktidar yapısı kurumsal olarak çözülmeye; iktidar ilişkileri giderek özerk bürokrasi mekanizması etrafında şekillenmeye, sultanın gücü sembolikleşmeye başlamıştır. Aynı süreç, Osmanlı siyaset rejimi içerisinde, sultan merkezli egemenlik tanımlamasının da çözülüşünü; egemenliği kullanma aracı olarak parlamentonun ve (orada etkinleşen) bürokrasinin yükselişini ifade edecektir. Bu süreç aynı zamanda iktidar ilişkilerinde bürokrasi dışındaki diğer toplumsal sınıfların (aristokrasi, burjuvazi vs. gibi) zayıf bir konumda kalışına işaret edecektir.

Bu çerçevede, sultan ve bürokrasi temelinde şekillenen bu siyasal rejim içerisinde Osmanlı siyaset kültürü, genel olarak bir yanda toplumsal alandan ayrı bir iktidar ve egemenlik yapısı; diğer yanda devlet / yönetim alanının dışında, kendi kültürel dünyalarında yaşayan dağınık topluluklar, etnik-dini-mezhepsel cemaat grupları etrafında biçimlenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı siyaset kültürü, aşkın bir devlet, hiyerarşik bir mesafe, resmi bir tabiiyet, duygusal bir adaptasyon ve geleneksel normlardan oluşan bir kültürel motiften oluşmuştur. Başka bir ifadeyle bu dönem siyaset kültürü, hiyerarşik mesafe kavrayışı ile duygusal yakınlık hissiyatından oluşan bir sarkaç arasındaki salınımında varlık bulmuştur.

2. Cumhuriyet Türkiye’inde Parlamenter Rejim, Bürokrasi ve Egemenlik

Cumhuriyet Türkiye’inde 1924 Anayasası (ve zamanla orada yapılan değişiklikler) etrafında şekillenen yeni siyaset rejimi, Osmanlı geçmişi üzerinden bakıldığında, iktidar ve egemenlik kaynağı açısından tam bir kırılmayı; egemenlik temsili ve kullanımı açısından ise bir sürekliliği ifade edecektir. Öncelikle Cumhuriyet rejimine dayalı 1924 Anayasası kapsamında egemenliğin ve siyasi iktidarın kaynağı değiştirilmiş; artık hanedan yerine “millet”, egemenliğin tek kaynağı olarak tanımlanmıştır.⁴ Devlet ve rejim, artık “ulusal egemenliğe” dayanmaktadır. Bu, önceki rejimden açık bir kırılmadır. Diğer taraftan yeni rejim içerisinde parlamento (Türkiye Büyük Millet Meclisi), milletin egemenliğini kullanacağı, iradesini yansıtacağı tek siyasi kurum olarak belirlenmiştir. Böylece Osmanlı’dan beri sultan ve bürokrasi arasında parlamento aygıtı üzerinden

3 Akarlı, *a.g.e.*, s. 142-143.

4 O dönem, Anayasada egemenliğin kaynağı ile ilgili yapılan “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir,” şeklindeki tanımlamayı, esas itibariyle egemenliğin kime ait olduğunu değil; kime ait olmadığını gösteren bir tanımlama olarak görmek mümkündür. Söz konusu tanımlama egemenliğin artık hanedanlığa ait olmadığını belirten bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Zafer Durdu, *Türkiye’de Siyasal Kültürü Anlamak*, Ankara, Kadim Yayınları, 2013, s. 76.

süre gelen egemenlik eksenli çekişme, bürokrasinin tercihi lehine sonuçlanmış; sultanın yerine parlamento esas ‘egemen’ olarak rejimin merkezine yerleşmiştir.⁵ Ancak parlamentonun zaman içerisinde *tek parti, tek lider, kuvvetler birliği, resmi ideoloji* bağlamında bürokrasi hakimiyetine dayalı yapısı, egemenlik ve siyasi iktidarın kullanımı konusunda, (Osmanlı son dönem siyaset rejiminde olduğu gibi) millet ve toplum iradesi yerine devlet bürokrasisini rejimin hakim öznesi olarak işaretlemiştir.⁶ Parlamento bağlamında ulusal egemenliği temsil eden ve millet adına tüm iktidarı elinde tutan kurucu devlet bürokrasisi, sistem içerisinde sınırsız bir güce hükmetmeye başlamıştır.⁷ Bu durum (yani “toplumdan özerk ve egemen devlet yapısının rejime hakimiyeti”), Osmanlı son dönem rejimi açısından açık bir sürekliliği ifade edecektir.

Diğer taraftan Cumhuriyet Türkiye’inde yeni siyaset rejimini biçimlendiren önemli hatlardan biri, modern bir ulus – devlet ve modern bir ulusal kimlik oluşturma süreciydi. Bu süreçte kurucu bürokrasi kadrosu, modern ulusal kimliği tanımlamak ve “dağınık, parçalı, geleneksel, geri kalmış” toplum yapısını modern bir ulusa dönüştürmek üzere, belli kültürel-ideolojik ilkeleri anayasaya ekleyerek bunları resmi bir çerçeveye kavuşturmuştur. Böylece toplumsal kesimlerin, yerel, geleneksel, cemaatsel nitelikli farklı kültürel bağlardan koparak yalnızca “ulusal birleştirici ilkeler”, modern / ortak bir ulus kimliği, daha kestirmeden “resmi ideoloji” etrafında homojen bir yapıya kavuşturulması politik bir hedef olarak tanımlanmıştır.⁸

Cumhuriyet Türkiye’inde yeni siyaset rejimi için bir diğer tanımlayıcı hat, ulusal bir ekonomi ve bu kapsamda ulusal bir kalkınma, ulusal bir sermaye ağı geliştirme sürecidir. Bu süreç, bir yanıyla kurucu bürokrasi kadrosunun inisiyatifi ve öncülüğü etrafında ülkenin iktisadi olarak kalkınmasına, ulusal bir ticaret ve sanayi ağının geliştirilmesine, ulusal bir sermaye birikiminin oluşturulmasına, ülkede maddi imkan ve kaynakların yine devlet tarafından, devlet öncülüğünde dağıtılmasına yönelik bir sosyo-ekonomik düzen oluşturacaktır. Aynı zamanda

5 Akarlı, *a.g.e.*, s. 144; Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 23. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 294-296.

Bu noktada, Osmanlı son döneminde parlamentoda etkin olan bürokrasi yönetiminin, kendisini sultana karşı “milletin temsilcisi” olarak sunmasının, bürokrasiyi ve parlamentoyu meşru-laştırarak önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Akarlı, *a.g.e.*, s. 148.

6 Bu durum, Cumhuriyeti kuran siyasi kadronun, bürokrasi sınıfına ait olmasının bir yansıması ve uzantısıdır.

7 Durdu, *a.g.e.*, s. 95.

8 Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 21. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 107-115, 126-127, 151-153.

bu kalkınma süreci, ülkedeki farklı toplumsal kesimlerin geleneksel bağlardan ayrılarak merkezinde devletin yer aldığı ulusal birikim ve dağıtım sistemine dahil edilmesi; böylece devlet merkezli ulusal pazar etrafında bütünleştirilmesi yönünde bir sosyal ortamı besleyecektir.⁹

Çok partili dönemle birlikte Türkiye’de parlamenter siyasal rejim, askeri darbeler sonrasında şekillenen süreçler üzerinden önce 1961’de ve ardından 1982’de kurumsal anlamda iki defa revize edilmek suretiyle bürokrasi temelinde yeniden tanımlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de siyasal rejim 1961 ve 1982 Anayasalarıyla kurumsal olarak egemenliğin temsili ve kullanımı bağlamında kritik bir güncellemeye tabi tutulmuştur. Zira 1924 Anayasasında tek parti düzeni etrafında bürokrasinin sistem içerisindeki mutlak gücüne dayalı olarak, parlamento merkezli bütüncül bir egemenlik anlayışıyla oluşturulan siyasal rejim, çok partili dönemle birlikte tarihi toplumsal bir meydan okumayla karşılaşmıştır. Siyasi partiler ve siyasi elitler, ulusal egemenliğin “asıl temsilcileri” olarak parlamentoda ve iktidar alanında gücü bürokrasinin elinden almış ve bir siyasi aktör olarak sisteme dahil olmuştur. 1924 Anayasasında bir bütün olarak kullanım hakkı kurucu bürokrasinin hakimiyetindeki parlamentoya verilen egemenlik, artık pratikte, toplumsal çoğunluğu temsil eden siyasi partiler, toplumsal çoğunluğu elde eden siyasi iktidarlar tarafından kullanılmaya başlamıştır.¹⁰ Bu durum, ülkede siyasal rejimi, merkezi devlet bürokrasisinin ulusal egemenliği kullanım konusunda sahip olduğu mutlak gücü, hiç hesapta yokken, kaybetmesine yol açan bir forma dönüştürmüştür.

İşte tam da bu noktada, askeri darbeleri izleyen süreçlerde önce 1961 Anayasasında ve ardından 1982 Anayasasında siyasal rejim, yeni bir egemenlik anlayışıyla, bürokrasinin çok partili siyasi ortamda egemenliğin temsil ve kullanımı konusunda tekrar belirleyici olacağı bir şekilde yenilenmiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye siyasetini biçimlendiren bürokratik rejim, çok partili siyasal hayat koşullarına uyarlanmış ve güncellenmiştir. Bu güncelleme etrafında parlamento, ulusal egemenliği temsil eden ve kullanan yegane, tek kurum olmaktan çıkarılmış; egemenliğin kullanımı, parlamentonun yanında, bürokrasi eksenli başka bazı anayasal kurumlar arasında dağıtılmıştır.

9 Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 8. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 212-214; Keyder, *a.g.e.*, s. 264-266; Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 130-131, 136-140.

10 Demokrat Partinin 1950 - 1960 arasındaki iktidar yıllarının tam olarak bu duruma işaret ettiği söylenebilir.

Böylece yeni anayasal düzenlemeler etrafında siyasal rejim, egemenliğin kullanımı konusunda farklı devlet aygıtlarının ihdası üzerinden yine bürokrasinin belirleyici olduğu bir forma dönüşmüş; parlamentonun ulusal egemenliğin tek temsilcisi olmak sıfatıyla devlet aygıtı üzerinde sahip olacağı mutlak hakimiyetin önüne geçilmiştir.

Bu çerçevede Türkiye’de siyasal rejim, 1961 ve 1982 Anayasalarıyla kurumsal olarak Cumhurbaşkanı, ordu ve yargı temelinde bürokrasi merkezli olarak tasarlanmıştır. 1961 Anayasasında Türkiye’de siyaset sistemi, Cumhurbaşkanlığının görece sembolik olarak konumlandığı bir yapıyla biçimlendirilmiştir. Sitemin ağırlık merkezine Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Anayasa Mahkemesi (AYM), Cumhuriyet Senatosu yerleştirilmiştir. Dolayısıyla kurumsal olarak sistemi tanımlayan temel husus, asker-yargı bürokrasisinin merkezi konumudur.¹¹ 1982 Anayasasına gelindiğinde sistem, bu kez güçlü bir Cumhurbaşkanı etrafında tasarlanmıştır. Cumhurbaşkanının yanı sıra Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) sistemin ağırlık merkezine yerleştirilmiştir.¹² Bu anlamda ülkedeki siyaset yapısı, Cumhurbaşkanı, asker ve yargı etrafında biçimlenirken siyasi partiler ve sivil siyaset, bu bürokratik devlet aygıtının çeperlerine, sağına ve soluna konumlandırılmıştır. Sonuçta Türkiye’de siyaset yapısı merkezde, kendisini, devlet, millet, rejim, Cumhuriyet ve ülkenin muhafızı olarak konumlandırılan asker ve yargı bürokrasisi; bunların kenarında, toplumu, sosyal çevreleri, sosyal talepleri siyasal alana taşıyan, temsil eden siyasal partiler etrafında tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye siyaset yapısı, toplumdan, sosyal çevrelerden ve siyasi partilerden özerk, ayrı ve egemen bir şekilde bürokrasi merkezli olarak (Cumhurbaşkanı, asker ve yargı temelinde) inşa edilen ve yeniden inşa edilen bir karakterle şekillenmiştir.

Bu siyasal ortamda bürokrasi ve resmi ideoloji eksenli ulusal kimlik tanımlamaları 2000’li yıllara kadar siyasal rejimi tanımlayan bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür.¹³ Ayrıca bürokrasi merkezli ulusal ekonomi oluşturma

11 09.07.1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: 20.07.1961 tarih ve 10859 sayılı Resmi Gazete.

12 07.11.1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: 09.11.1982 tarih ve 17863 mükerrer sayılı Resmi Gazete.

13 E. Fuat Keyman - Ahmet İçduygu, “Giriş: Vatandaşlık Kimlik ve Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, der. E. Fuat Keyman - Ahmet İçduygu, çev. Bahar Ulukan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 10-12; E. Fuat Keyman, “Vatandaşlık ve Kimliği Eklemlenmek: Türkiye’de Kürt Sorunu”, *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, der. E. Fuat Keyman - Ahmet İçduygu,

politikaları ise 1980’lerin başına kadar siyasal rejimin önemli bir niteliği olarak devam etmiştir.¹⁴

2.1. Aşkın Devlet ve Siyasal Kültür

Siyasal rejimle ilgili bu temel hatların, Cumhuriyet Türkiye’sinde, 2000’li yıllara kadar siyasal kültürün temel karakteristiği üzerinde belirleyici bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle, siyasal rejimin devletin ve bürokrasinin toplum karşısındaki üstünlüğü, önceliği ve hakimiyetine dayalı niteliği etrafında siyasal kültürün de devlet - toplum karşıtlığı üzerinde ve devlet merkezli bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle bu dönemde siyasal kültürün aşkın ve güçlü bir devlet geleneği etrafında biçimlendiğini ifade etmek mümkündür.

Bu kapsamda söz konusu siyasal kültür içerisinde öncelikle kavramsal olarak siyasetin ve iktidar ilişkilerinin genel itibarıyla devlet eksenli bir şekilde anlaşıldığı ve ele alındığı belirtilebilir. Siyasetin ve yönetimin bir devlet ya da iktidar pratiği olarak kavrandığı bu kültürel ortamda, genel olarak tarihi toplumsal dönüşümler, kritik siyasal yönelimler, devlete referansla, aşkın ve üstün bir devlet aklıyla, yanılmaz bir devlet planıyla açıklanacaktır.¹⁵ Hemen tüm siyasal süreçler, “sürekli devlet aklını doğrulayan” bir tarihsel akış üzerinden anlamlandırılacaktır. Yine devlet merkezli bu siyasal kavrayış içerisinde devlet ve siyaset, devlet ve hükümet birbirinden ayrıştırılacak; devlete siyasetin ve hükümetin üstünde, ötesinde bir akıl, kapasite, meşruiyet ve kuşatıcılık atfedilecektir. Siyaset ve hükümet hatalar, yanlışlar ve aşırılıklarla malulken, buna karşılık, sorumluluk sahibi, hata yapmaz bir devlet anlayışı siyaset kültürünün temel niteliği olarak öne çıkacaktır.¹⁶

Aşkın ve üstün devlet anlayışına dayalı siyasal kültürün, bu devlet aklının sahiplendiği ideolojik bir evrenin temel norm, ilke ve öncelikleri etrafında karakter kazandığı söylenebilir. Bu çerçevede modern ulusal kimlik oluşturma süreci içerisinde Kemalizm’in bir resmi devlet ideolojisi olarak uzun yıllar

çev. Bahar Ulukan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 338-345; Levent Köker, “Kimlik Krizinden Meşruluk Krizine: Kemalizm ve Sonrası”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 71, 1996, s. 150-165.

14 Ziya Öniş, “Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy”, *Studies in Comparative International Development*, Vol 27, No 2, Summer 1992, s. 8-9.

15 Süleyman Seyfi Öğün, *Türk Politik Kültürü*, 2. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 8-15.

16 Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 3. bs., Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2010, s. 214-227, 236-247; Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 18-22.

siyasal kültürün hakim unsuru halini aldığı ifade edilebilir. Bu noktada genel olarak laiklik ve milliyetçilik ilkeleri, ulusu ve devleti tanımlayacak birleştirici / kurucu değerler olarak siyasal kültürün ana motiflerini ve temel meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Bu ilkeler etrafında Türkiye’de siyasal kültür, toplumda yaygın yerel, cemaatsel, geleneksel kimliklerden uzak bir noktada dışlayıcı bir içerik kazanmıştır. Dolayısıyla toplumsal karşılığı bulunan farklı kültürel değerler meşru siyasal kültür alanı için rakip / problemlili, hatta ulusal olarak “tehlikeli” unsurlar olarak işaretlenmiştir. Bu durum toplumun farklı kesimlerinde yaygın değerler dünyası ile devletin resmi ideolojisinin biçimlendirdiği meşru siyasal kültür evrenini birbirinden ayırtmıştır. Bir tür yabancılaşma üretmiştir.¹⁷

Diğer taraftan siyasal kültürün devlet ve resmi ideoloji ağırlıklı niteliğinin, ona inşacı ve tepeden inmeci bir nitelik kazandırdığı söylenebilir. Bu kapsamda, toplumsal örgütlenme biçimleri, ulusal kimlik çerçevesi, kamusal alan tanımı, siyasal politikalar ve ideal vatandaşlık kalıplarının, toplumsal yaklaşım ve tercihler bir tarafa genel olarak devlet tarafından, yukardan aşağı ve inşacı bir şekilde düzenlenmesine dayalı bir siyasal kültür belirginleşmiştir. Ayrıca ulusal çıkar ve toplumsal menfaat çerçevelerinin içeriği, limitleri bürokratik devlet aygıtı tarafından tayin edilerek topluma ve siyaset kurumuna empoze edilecektir. Yine toplumsal ve iktisadi değişme süreçleri, muhtevasını, sınırlarını ve seyrini yine ana hatlarıyla toplumsal kesimlerin ve siyasi partilerin değil, devlet aygıtının belirlediği bir çerçevede şekillenecektir.¹⁸

Diğer taraftan devlet eksenli siyasal kültür içerisinde, toplumsal davranış kalıplarına bakıldığında ortaya ikircikli ve idareci bir tutumun çıktığı söylenebilir. Devletin aşkınlığı ve üstünlüğü karşısında siyasal katılım kapasitesi zayıf olan toplumun, bu siyasal ortamda temel davranış kalıbı, devletin resmi söylemi ve politikasına uyum göstermek, ideal vatandaş kalıplarını takip etmek, durumu biçimsel olarak idare etmek, ama aynı zamanda kendi eğilimleri için tali alanlar oluşturmak etrafında biçimlenecektir. Dolayısıyla söz konusu siyasi ortamda siyasal kültür, toplumsal kesimlerin, devlet politikalarına bağlılığı, devlet yönetimine tabiiyeti üzerinden biçimlenecektir. Bu noktada toplumsal kesimlerin

17 Keyder, *a.g.e.*, s. 107-115, 126-127, 151-153; Etyen Mahçupyan, *Türkiye’yi Anlamak: Zihniyet Değişim ve Kriz*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 126-133; Keyman, *a.g.e.*, s. 338-344; Yılmaz Çolak, “Türkiye’de Laiklik ve İslamcılık Arasında Vatandaşlık”, *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, der. E. Fuat Keyman - Ahmet İçduygu, çev. Bahar Ulukan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 294-301, 312-319.

18 Ellen Kay Trimmerger, *Tepeden İnmece Devrimler: Japonya, Türkiye, Mısır, Peru*, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2003, s. 31-59, 167-176; Heper, *a.g.e.*, s. 36-47.

devlet politikalarının dışında farklı eğilim ve taleplerle siyasete katılma süreçleri, rejim içerisinde politik birer kriz olarak belirginleşecektir.¹⁹

Devlet ve resmi ideoloji eksenli hakim siyasal kültürün, toplumsal kesimler arası siyasal ilişki tarzını da biçimlendirdiği belirtilebilir. Bu dönemde, modern bir ulusal kimlik geliştirme süreci bağlamında devletin toplumsal alanla otorite, Kemalizm ve müdahale etraflı kurduğu gerilimli ve çatışmacı ilişkinin, toplumsal alanda farklı sosyal kesimlerin kültürel olarak kendi kimliksel aidiyet dünyalarına kapanmalarına yol açtığını söylemek mümkündür. Ayrıca devletin topluma yönelik söz konusu çatışmacı yaklaşımının, sosyal kesimlerin kendi yalıtılmış dünyaları içerisinde, kendi doğruları, talepleri ve vizyonlarına dayalı sert, tepkisel bir kimlik geliştirmelerine; dolayısıyla aralarındaki ilişkinin de mesafe, gerilim ve çatışma ekseninde şekillenmesine zemin oluşturduğu söylenebilir. Sonuçta toplumsal çevreler arasındaki bu mesafeli, gerilimli ilişki biçiminin de siyasal kültür içerisinde parçalı ve çatışmacı bir niteliği beslediğini ifade etmek mümkündür.

Aşkın devlet temelli siyasal kültürün siyasal parti - toplum ilişkisine, dolayısıyla temsil süreçleri ve parti siyasetine de uzandığını ifade etmek mümkündür. Siyasi partiler ve toplum arasındaki ilişkinin devlet tarafından anayasal ve yasal olarak sınırlandırıldığı, dolayısıyla toplumsal alanın siyasal alana etki, nüfuz ve katılım kapasitesinin sınırlı düzeylerde kaldığı bir siyaset ortamında, temsil süreçleri ve parti siyaseti içerisinde liderlik yapısı ve liderlik karizmasının belirleyici bir rol üstlendiği belirtilebilir. Bu noktada özellikle parti kimliği, parti programı ve parti vizyonunun biçimlenmesinde, ayrıca partinin toplumsal tabanla, toplumsal talep, hareketlilik ve eğilimlerle ilişki kurma süreçlerinde siyasi parti liderlik yapılarının merkezi bir konumunun olduğu söylenebilir. Siyaset geliştirme süreçlerinde toplumsal eğilimlerin, toplumsal etki ve nüfuzun, (siyasi rejimin istikrar ve güvenlik öncelikleri dolayısıyla) sınırlı kaldığı bu ortamda hem parti içi disiplin süreçlerinde hem de parti içi katılım ve müzakere süreçlerinde liderlik yapısı öne çıkmış, partiler toplumsal eğilimlerden çok liderlerle özdeşlik geliştirmiştir.²⁰ Bu durum da siyasi partilerin toplumsal olarak kökleşemediği kırılğan bir temsil ilişkisinin ve kırılğan bir temsil kültürünün gelişimine yol açmıştır.

Diğer taraftan bu dönemde siyasal rejimi biçimlendiren ulusal ekonomi anlayışının de Türkiye’deki siyasal kültürün karakteristik özelliği üzerinde belirgin bir etkisinin olduğundan söz edilebilir. Söz konusu ekonomi anlayışı,

19 Durdu, *a.g.e.*, s. 95; Akarlı, *a.g.e.*, s. 147-155.

20 Haluk Alkan, *Karşılaştırmalı Siyaset: Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri*, İstanbul, Açılım Kitap, 2013, s. 324-325.

erken Cumhuriyet döneminden başlayarak 1980'lere kadar sermaye birikimi ve maddi kaynakların dağıtım süreçlerinde devlet aygıtını, ona hakim olan bürokrasi çevresini merkezi konuma yerleştirmiştir. Çok partili dönemle birlikte siyasi partiler de bu merkezi bürokrasi yapısının dış çeperlerinde, kalkınma, sermaye ve dağıtım süreçlerinde kısmi inisiyatifler edinmiştir. İşte siyaset rejimi içerisindeki bu durumun, siyaset kültüründe hem devlet – toplum ilişkileri açısından hem de siyaset – toplum ilişkileri bakımından klientalizm ve patronaj temelli bir eğilim ve tutumun gelişmesine yol açtığı söylenebilir. Bu çerçevede, erken Cumhuriyet döneminden itibaren devlet merkezindeki bürokrasi kadroları hem ülkede yerli bir sermaye birikimi geliştirebilmek hem de iktisadi alanda kendisine siyasal bir destek noktası oluşturabilmek üzere kendi etrafında, belli sermaye çevreleriyle dikey himaye, dayanışma, patronaj ve korumaya dayalı bir ekonomi politik ilişki tarzı kuracaktır.²¹ Aynı şekilde çok partili dönemde ise devlet merkezinin kenarlarına yerleştirilen siyasi partiler, kendilerine toplumsal bir destek elde edebilmek ve siyasi güçlerini sürdürebilmek üzere, maddi kaynak dağıtımından toplumsal kesimlerle yine dikey himaye, patronaj ve dayanışmaya dayalı bir ilişki formu geliştirecektir.²² Bu ekonomi politik ilişki tarzı, Türkiye'de sermaye çevrelerini, üretici gruplarını ve toplumsal kesimleri hem bürokratik devlet yapısına hem de siyasi parti yapılarına bağımlı hale getirecektir. Dolayısıyla bu ilişki formu, bürokratik devlet yapısına ve siyasi parti yapılarına, üretim / sermaye süreçleri üzerinden toplumsal kesimleri (bu kesimlerin siyasi katılım taleplerini) yönetme, yönlendirme, mobilize etme ve kontrol etme imkanı verecektir. Sonuçta dikey nitelikli bütün bu siyasal ilişki biçimi, Türkiye'de siyasal kültürün toplumsal temsil, katılım, şeffaflık, kurumsallaşma, hesap verebilirlik, ortak ilkesel yaklaşım üzerinden değil; tabiiyet, himaye, patronaj, kayırma ve kontrol etrafı biçimlenmesine yol açacaktır.

3. Türkiye'de Başkanlık Rejimi, Sosyal Gruplar ve Egemenlik

Türkiye'de 2010'ların sonlarına gelindiğinde, siyasal rejim içerisinde egemenliğin temsili ve kullanımı konusunda kritik bir dönüşüm yaşanmıştır. Mevcut anayasal düzen içerisinde egemenliğin kullanımı konusunda bürokrasinin sahip olduğu merkezi güç ve hakimiyet kurumsal olarak değişime uğramıştır. 2000'lerden 2010'lara uzanan anayasal değişiklikler ve en sonunda 2017'de yaşanan başkanlık rejimine geçişle birlikte, egemenliğin temsili ve kullanımı

21 Keyder, *a.g.e.*, s. 107, 123, 137-140; Pamuk, *a.g.e.*, s. 181-182, 214.

22 Sabri Sayarı, "Some Notes On The Beginnings Of Mass Political Participation In Turkey", *Political Participation in Turkey: Historical Background And Present Problems*, ed. Engin D. Akarlı - Gabriel Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975. s. 123-132.

konusunda Cumhurbaşkanı, asker ve yargı bağlamında bürokrasinin sahip olduğu güç ve yetki ortadan kaldırılmış; rejim içerisinde egemenliğin kullanımı konusunda sivil siyaset kurumları (yasama ve yürütme) yetkilendirilmiştir.²³ Böylece başkanlığa dayalı yeni siyasal rejim içerisinde egemenliğin temsil ve kullanımı, sivil siyaset kurumları etrafında tanımlanmıştır. Ancak yeni siyaset rejimi esas olarak millete ait olan egemenliğin / iradenin seçimler aracılığıyla “kazanılan partiye” ve “parti liderine” vekalet yoluyla transferini önceleyen bir modele dayandığı için iktidarın, ciddi bir (hukuki/kurumsal) engelle karşılaşmadan ülkeyi yönetmesini mümkün kılan bir siyaset yapısı gelişmiştir.²⁴

Bu kapsamda 2010’ların sonu itibariyle Türkiye’de siyasal rejim, sivil siyaset kurumları eksenli olarak yeniden dizayn edilmiştir. Yeni rejim, yasama – yürütme ekseninde tasarılanmış, ancak rejim yasama – yürütme dengesi yerine “yürütmenin üstünlüğü” ilkesi etrafında biçimlenmiştir. Bu ilke etrafında *yasa yapma, iktidar denetimi ve bütçe hazırlama* süreçlerinde yürütmeye geniş / güçlü bir yetki imkanı oluşturulmuş; buralarda, uygulama itibariyle yasama, yürütmeye eklenmek suretiyle sınırlı ve zayıf bir yetkiyle donatılmıştır. Bu noktada öncelikle yürütme erkinin başı olan Cumhurbaşkanının aynı zamanda parti lideri olabilmesi; yine Cumhurbaşkanı ile parlamento seçimlerinin aynı tarihte yapılması ve bunun Cumhurbaşkanı ile parlamento çoğunluğunun aynı partiden olmasını güçlü bir ihtimal haline getirmesi; siyasal partilerin genel olarak disiplinli bir yapıya sahip olması ve son olarak parlamento adaylarının belirlenmesinde parti

23 31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”: 16.06.2007 tarih ve 26554 sayılı Resmi Gazete; 30.10.2007 tarih ve 873 sayılı Yüksek Seçim Kurulu Kararı: 31.10.2007 tarih ve 26686 sayılı Resmi Gazete; 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”: 17.10.2001 tarih ve 24556 mükerrer sayılı Resmi Gazete; 29.12.2003 tarih ve 2003/6688 sayılı Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği: 8.1.2004 tarih ve 25340 sayılı Resmi Gazete; 7.5.2010 tarih ve 5982 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”: 13.5.2010 tarih ve 27580 sayılı Resmi Gazete; 21.01.2017 tarih ve 6771 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”: 11.02.2017 tarih ve 29976 sayılı Resmî Gazete; 10.07.2018 tarih ve 1 numaralı “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”: 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmî Gazete; 10.07.2018 tarih ve 3 numaralı “Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”: 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmî Gazete; 15.07.2018 tarih ve 4 numaralı “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”: 15.07.2018 tarih ve 30479 sayılı Resmî Gazete.

24 Ahmet Bora Tarhan, “Türkiye’de Hukuk ve Siyaset İlişkisi Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2023, s. 378.

liderlik yapısının belirleyici bir rol üstlenmesi, rejim içerisinde gücün yürütme etrafında yoğunlaşmasını sağlayan mekanizmaları oluşturmuştur. Böylelikle hem yasa yapım süreçlerinde yürütmeye geniş bir güç ve yetki alanı tanımlanmış hem de güçlü bir yasama denetiminin olanakları sınırlandırılmıştır. Ayrıca yeni rejim içerisinde Cumhurbaşkanlığına doğrudan kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin tanınması, yine Cumhurbaşkanlığına yasa yapım süreçlerinde “güçleştirici bir veto” yetkisinin tanınması, yürütmenin yasama karşısında gücünü ve üstünlüğünü kurumsallaştıran unsurlar olarak yer almıştır. Ayrıca yasama organının yürütme karşısında “bütçeyi reddetme” yetkisinin bütünüyle etkisizleştirilmesi de rejim içerisinde yürütmenin üstünlüğü ilkesini kurumsal bir çerçeveye kavuşturmuştur.²⁵ Bu çerçevede yeni siyasal rejim içerisinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulamada anlamsız hale geldiği, çözüldüğü, gücün Cumhurbaşkanlığı etrafında merkezileştiği, “güçlü Cumhurbaşkanı / güçlü yürütme” modeli temelinde şekillendiğini, yasamanın dolaylı kurumsal mekanizmalarla yürütme erkine eklenildiğini ifade etmek mümkündür. Böylelikle iktidarı elinde bulunduran partinin sahip olduğu güçlü parti disiplini ve parlamento çoğunluğunun, yasamanın yürütme tarafından araçsallaştırılmasına yol açtığı belirtilebilir.²⁶

Diğer taraftan devlet bürokrasisinin biçimlendirilmesinde de doğrudan ve dolaylı mekanizmalarla yürütme erkine geniş bir yetki alanının tanımlandığı söylenebilir. Bu anlamda ordu komuta kademelerinin, mülki idare yetkililerinin, devlet ile piyasa arasındaki ilişkileri düzenleyen / denetleyen Merkez Bankası, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu gibi üst düzey kurumların yönetsel yapılarının, hasılı devletin üst düzey bürokrasisinin atama ve yönetim süreçlerinde yürütme erki doğrudan yetkili kılınmıştır. Ayrıca yargı alanında Anayasa Mahkemesi, Hakimler ve Savcılar Kurulu gibi kurumların üye kompozisyonlarının biçimlendirilmesinde hem doğrudan tanınan yetkilerle hem de (yasamaya tanınan yetkilere ilişkin) dolaylı etki mekanizmaları ile yürütmeye güçlü bir yetki çerçevesi çizilmiştir. Bu da yeni rejim içerisinde yürütmeye yönelik yasama denetiminin yanı sıra yargısal denetimi de etkisizleştiren bir düzlem oluşturmuştur. Sonuçta yürütme üzerinde siyasal hesap verebilirliğin sınırlandırıldığı, sistem içerisinde denge ve denetimin zayıfladığı bir siyaset yapısı biçimlenmiştir.²⁷

25 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 23. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2023, s. 335-337.

26 Berk Esen, vd., *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023, s. 100.

27 Özbudun, a.g.e., s. 336-337; Tarhan, a.g.e., s. 386; Şükrü Mutlu Karakoç, *Türkiye'de Siyasetin Dönüşümü: Kavramlar Kurumlar Teoriler*, İstanbul, Akademik Kitaplar Yayınları, 2023, s. 306.

Siyasal rejim içerisinde egemenliğin temsili ve kullanımıyla ilgili yaşanan bu değişikliğin, toplumu, kimlik temelli sosyal grupları rejimin işleyişi, meşruiyet çerçevesi ve siyasal niteliği açısından daha merkezi bir konuma taşıdığı söylenebilir. Artık toplumsal alan, siyasal alanın dinamik zemini, temel itici gücü olarak daha fazla öne çıkacaktır. Zira sosyal gruplar ve toplumsal eğilimler, siyasi süreçlerle daha fazla ilişkilendirilmeye başlayacak; dolayısıyla da egemenliğin temsili daha sivil, daha kimlikli ama aynı zamanda daha popülist bir karakter kazanacaktır. Bu çerçevede siyaset alanı, sosyal grupların kendi kimlikli özellikleri ve politik kaynaklarıyla daha fazla etkileyebildikleri; dolayısıyla temsil süreçlerinin görece daha toplumsal, daha “halk temelli”, “çoğunluk ve milli irade vurgulu” bir nitelik kazandığı, bir yandan sivil, öbür yandan popülist bir platforma dönüşecektir.²⁸

Diğer taraftan başkanlık yönetimine dayalı yeni siyaset rejimi içerisinde sosyal grupların sivil siyaset kurumlarını (yürütme ve yasama) etkileme, nüfuz oluşturma ve temsil süreçlerinde temel araç olarak siyasi partilerin inisiyatif alanının daha fazla genişlediğini söylemek mümkündür. Yeni rejimin büyük siyasal ittifakları zorunlu kılan doğası, siyasi partilere, toplumun, toplumdaki farklı sosyal grupların talep, beklenti ve önceliklerini sisteme taşıma işleviyle birlikte, sosyal talepleri yönlendirme / biçimlendirme konusunda daha geniş bir siyasal imkan sağlamıştır. Dolayısıyla yeni siyasal rejim, siyasi partiler ile sosyal gruplar arasında siyasi partilerin daha etkin ve üstün olduğu, parti-baskın temsil ilişkilerine imkan veren bir egemenlik anlayışıyla biçimlenmiştir. İşin daha kritik tarafı, temsil ve egemenlik ilişkilerinde siyasi partileri öne çıkarın bu durum, disiplinli parti sisteminin hakim olduğu bir siyasal ortamda, siyasi partilerin içerisinde parti liderlik yapısının güç, otorite ve hakimiyetini önceki döneme göre daha fazla pekiştirmiş; gücün bütünüyle liderlik kadrosu etrafında merkezileşmesine imkan vermiştir. Bu noktada, liderlik yapılarının hedef ve öncelikleri doğrultusunda siyasi partilerin araçsallaştığı; parti kurumu ve teşkilatları zayıflarken, parti yönetiminin daha kişisel bir nitelik kazandığı belirtilebilir.²⁹

3.1. Yeni Dönem, Kimlik Siyaseti ve Siyasal Kültür

Siyasal rejimle ilgili söz konusu kurumsal değişikliklerin, 2010 sonrası itibarıyla Türkiye’de siyasal kültürün temel karakteristiği, oradaki süreklilik ve değişim hatları üzerinde belli bir etkinlik sergilediği söylenebilir. Her şeyden

28 Karakoç, *a.g.e.*, s. 306-307.

29 Karakoç, *a.g.e.*, s. 307.

önce, yeni siyasal rejimin edindiği sivil nitelik etrafında siyasal kültürün de temsil süreçlerindeki geçişkenlik bağlamında, toplumsal ve sivil bir nitelik kazandığını söylemek mümkündür. Ancak siyasal kültürdeki bu toplumsal ve sivil nitelik kendisini kimliksel bir karakterle gösterecektir. Dolayısıyla yeni dönemde siyasal kültürün kimlik siyaseti temelinde biçimlendiği ifade edilebilir.

2010'lar itibariyle siyasal kültürün edindiği toplum ve sosyal grup eksenli karakter, ona genel olarak toplumdaki farklı kültürel değerleri kuşatan kimliksel bir nitelik kazandırmıştır. Bu noktada, Kemalizm ve resmi ideoloji temelli siyasal kültürün dönüşümü etrafında, farklı sosyal grupların yaslandığı çeşitli kültürel kimlikler, siyasal kültürü biçimlendiren temel motifler arasında yer almaya başlayacaktır. Dolayısıyla toplumda yaygın yerel, geleneksel, dini ve etnik kimlikler, siyasal kültür evreni içerisinde meşruiyet düzlemine ulaşacaktır. Böylece çeşitli kimliksel tutumlar, eğilimler, kavrayışlar, kabuller, öncelikler ve beklentiler, kısacası kimlik siyaseti, siyasal kültürün yeniden üretiminde daha fazla rol üstlenen temel unsurlar olarak öne çıkacaktır. Bu anlamda yeni siyasal kültürün, resmi – gayri resmi ayrımını aşarak önceki zamanlara göre kimliksel olarak daha bütüncül ve çoklu bir nitelik edindiği söylenebilir.³⁰

Bu dönemde siyasal kültürün edindiği bu kimliksel karakterin, aynı zamanda kimlikler arası rekabete dayalı bir niteliği ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür. 2010'lar itibariyle, Türkiye'de devlet ve bürokrasi eksenli siyasal rejimin dönüşümü ve buna bağlı sivilleşme süreci, siyasal kültür içerisinde çoklu kimliklere dayalı ve rekabetçi ilişkilerin genişlemesine, yoğunlaşmasına imkan vermiştir. Bu kapsamda sosyal gruplar arasında kültürel kimlik, kimliksel talep, kimliksel yaklaşım, siyasal vizyon ve siyasal çıkar etrafında ortaya çıkan yoğun - çoklu rekabetin, mücadele ve dinamizmin Türkiye'de siyasal kültürü tanımlayan temel hatlar arasında ağırlık kazandığı ifade edilebilir. Bugün Türkiye'de, yönetim araçlarına hakimiyet, sisteme talep iletme, kamusal kaynaklara erişim, politika uygulama, kamusal süreçleri ve kamuoyunu etkileme, sivil ve politik etki / nüfuz alanlarını genişletme, yerel – ulusal bürokrasi araçlarına ulaşım, siyasi – toplumsal gerçekliğin üretimi gibi pek çok noktada kimliksel sosyal grupların izlediği yoğun rekabet ve mücadelenin, bu rekabet ortamında sergiledikleri, tutum, kavrayış ve yaklaşımların Türkiye siyasal kültürünün ana omurgasını oluşturduğu söylenebilir.³¹

30 Karakoç, *a.g.e.*, s. 356-357.

31 Ergun Özbudun, *Anayasacılık ve Demokrasi*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 123-124; Karakoç, *a.g.e.*, s. 356-357.

Kimlik siyasetine dayalı bu siyasal kültürün, yerleşik temsil ve iktidar ilişkilerine yansıdığını, yeni formlar geliştirdiğini belirtmek mümkündür. Bu yeni siyaset kültürü içerisinde parti-toplum, parti-liderlik, lider-toplum ilişkilerinin dönüştüğü; toplum-parti-liderlik ilişkilerinin genel olarak yukardan aşağı ve tek yönlü bir ilişkiye evrildiği; böylelikle temsil ve yönetim süreçlerinin güçlü liderlik siyaseti etrafında yeniden biçimlendiği söylenebilir.

Kimlik temelli yeni siyasal kültür evreninde öncelikle “siyasi parti – toplum” ilişkisinin kritik bir dönüşüme uğradığını ifade etmek mümkündür. Bu dönemde, siyasal rejimde yaşanan sivilleşme süreci kültürel olarak siyasal kimlikleri ve kimliksel grupları siyasetin kurucu zemini haline getirirken, bu kimlikleri / kimliksel grupları temsil eden siyasi partileri temsil ilişkilerinde daha operasyonel, etkin, öncelikli ve üstün bir noktaya taşımıştır.³² Siyasi partilerin edindiği bu üstün konum, siyasi partilerin sosyal gruplarla geliştirdikleri yeni ilişki ve temsil biçimini, dolayısıyla siyasal kültürün karakteristik niteliğini belirleyen temel hatlardan birini oluşturmuştur.³³

Diğer taraftan, yeni siyasal kültür evreninde “siyasi parti - liderlik” ilişkileri de dönüşmüş, parti yapıları içerisinde lider ve liderlik kadroları daha güçlü, üstün, belirleyici, hegemon ve merkezi bir konum edinmiştir. Sonuçta *toplum-parti-liderlik* arasında temsil ve yönetim süreçleri açısından liderlik temelli, hiyerarşik, bütüncül bir ilişki kültürü yaygınlaşmıştır. Zira siyasi parti yapıları içerisinde, lider ve liderlik kadrosuna dayalı ilişki biçimi, bu dönem siyaset kültüründe (bürokrasinin siyaset alanı üzerindeki egemenliğinin sönümlenmesiyle birlikte) daha belirgin, daha geniş, yoğun ve daha operasyonel bir nitelik kazanmıştır. Gücün tamamıyla sivil siyaset alanında toparlandığı, siyasi partilerin (askeri-bürokratik baskılardan çıkarak) temsil ve yönetim süreçlerinin mutlak aracı kurumu haline geldiği ama aynı zamanda parti içi disipline dayalı siyasi parti sisteminin geçerli olduğu bu dönemde, temsil süreçlerindeki güç, inisiyatif ve sorumluluğun daha geniş bir şekilde siyasi parti içerisindeki lider ve lider kadrosu etrafında yoğunlaştığı söylenebilir. Dolayısıyla siyasi parti liderlerinin, partinin toplumsal tabanla, toplumsal talep, eğilim ve hareketliliklerle ilişki kurma süreçlerinde daha merkezi, daha güçlü ve üstün bir konum edindiği, bu noktada

32 Bu noktada kurumsal anlamda yaşanan rejim dönüşümüyle bir taraftan siyaset alanı sivilleşip kimliksel bir karakter kazanırken aynı zamanda 2013 Gezi olayları, 2015 hendek siyaseti ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi etrafında, sivil toplum alanı ve oradaki sosyal gruplar, siyaset içerisinde meşruiyet kaybı yaşamıştır. Bu süreç, sosyal grupları ve kimlikleri temsil eden siyasi partileri, temsil ve yönetim süreçlerinin tek meşru öznesi haline getirmiş; kimliksel sosyal grupları siyasete katılım açısından siyasi partilere bağımlı hale getirmiştir.

33 Karakoç, *a.g.e.*, s. 307.

parti teşkilatlarının aşındığı, araçsallaştığı ve liderlik yapısına bağımlılığın arttığı ifade edilebilir. Böylece siyaset geliştirme süreçlerinde toplumsal eğilimlerin, toplumsal etki ve nüfuzun, sınırlı kaldığı; parti içi katılım ve müzakere süreçlerinde lider ve liderlik yapısının öne çıktığı; parti yapılarının toplumsal eğilimlerden çok liderlerle özdeşlik geliştirmeye öncelik verdiği belirtilebilir. Burada siyasi partiler, liderler tarafından yönetilip yönlendirilen, iradeleri liderde cisimleşen, dolayısıyla liderden ayrı ‘özne’ niteliği taşımayan meşrulaştırıcı unsurlar olarak tanımlanacaktır.³⁴

Bu ortamda, toplumu / toplumsal grupları, edilgen ve kitlesel çoğunluğa dönüştüren, onların katılım ve etki kapasitesini zayıflatan, siyasete yabancılaştıran, lider eksenli bir temsil kültürü gelişmiştir. Bu kültür, “temsil edilen” toplumun (ve onun iradesinin), “temsil eden” siyasi parti liderlik yapıları tarafından inşa edildiği hegemonik bir kültürdür. Siyasi parti liderlik yapısının üstünlüğüne dayalı bu ilişki kültürünün, bu dönemde, parti liderlik yapıları ile toplumsal çevreler arasında delegasyoncu bir temsil ilişkisinin gelişmesine ve derinleşmesine yol açtığı söylenebilir.³⁵ Bu noktada, siyaset ve iktidar alanının sivilleşmesiyle birlikte, siyasi parti yapılarının (daha özelde parti liderlik kadrolarının), siyaset içerisindeki güç ve inisiyatiflerinin genişlediği; “milli irade” ya da “halk iradesi” söylemi temelinde, toplumsal alanla genel olarak ikna ve delegasyona dayalı bir temsil ilişkisini öne çıkardıkları söylenebilir. Delegasyoncu temsil ilişkisi etrafında toplumsal kesimlerin siyasal talep, sorun, öncelik ve vizyon tayini konusunda çok fazla etkinlik sergilemediği, buna karşılık siyasi parti liderlerinin, “halk iradesinin meşru temsilcisi” sıfatıyla, toplum adına daha fazla güç ve inisiyatif üstlendiği söylenebilir. Burada siyasi parti liderlik yapıları, bir taraftan siyasal talep, çıkar, vizyon, öncelik ve karar tayini süreçlerinde daha etkin, özerk ve egemen bir inisiyatif üstlenirken, diğer taraftan tayin edilen talep, çıkar, öncelik ve vizyon konusunda toplumun ikna / mobilize edilmesine yönelik bir eğilimi yaygınlaştıracaktır. Ayrıca bütün bu siyasi süreçlerde parti liderlik yapılarına yönelik yatay denetim araçlarının zayıf düzeyde kaldığını ifade etmek mümkündür.³⁶ Böylece siyasi parti liderlik yapıları, temsil ettikleri sosyal grupları

34 Şükrü Mutlu Karakoç, “Türkiye’de siyasetin dönüşümü: ‘Güçlü devlet geleneği’nden ‘total siyaset’e”, *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 2020, s. 21; Toygar Sinan Baykan, “Otoriter ve Şahıscıl Yönetimler Karşısında Partiler, Parti Sistemleri ve Demokrasi”, *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*, der. M. Çınar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023, s. 264.

35 Delegasyoncu temsil ilişkileri için bakınız: O’Donnell, 1994, s. 55-69.

36 Ergun Özbudun, *Türk Siyasal Hayatı*, 7. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 170-171; Ergun Özbudun, *Anayasacılık ve Demokrasi*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 79-83.

aşan, güçlü, etkin ve egemen bir siyasi tavır geliştirecektir. Dolayısıyla bu siyasal tavır bağlamında, Türkiye siyasal kültürü içerisinde, siyasi parti liderliklerinin toplumsal alanla / sivil toplumla ilişkilerinde, etkin temsil, etkileşim, şeffaflık ve hesap verebilirlikten daha çok, inşa, ikna ve yönlendirme süreçleriyle biçimlenen, şahsileşmiş bir siyaset tarzının önem kazandığından söz edilebilir. Bu anlamda sivil toplum alanının aşındığı, siyasal parti ve liderlik kadrolarına eklemlediği bir siyasal ilişki tarzından bahsetmek mümkündür.

Parti liderlik yapılarının parti ve siyasal rejim içerisindeki merkezi konumu, Türkiye’de siyasal kültür açısından, “siyaset – toplum” ilişkilerinde popülizme dayalı bir temsil biçimini de öne çıkarmıştır. Yoğun bir şekilde “toplum, halk iradesi, millet iradesi” vurgusuna dayanan popülizmin, esas itibarıyla toplumsal irade, çıkar ve çözümlerin siyasal katılım / müzakere süreçleriyle değil de ağırlıklı olarak siyasi parti liderlik yapılarının inisiyatif ve tercihleriyle şekillenmesine yönelik bir siyaset kültürünü beslediği söylenebilir. Bu popülist temsil süreçlerinde siyasi partilerin kültürel kimliksel özelliklere ve genel siyasal değerlere atıfla toplumsal kitleleri arkalarında toparlayarak, halk genel iradesini siyasi parti liderlik iradesiyle eşitlemeye yöneldikleri; kendilerini halkın çıkarlarının en doğru temsilcisi olarak sunmak üzere siyaset izledikleri ifade edilebilir. Dolayısıyla siyaset ve iktidar ilişkileri içerisinde kurumsal özerkliklerden ve kurumsal süreçlerden öte, siyasi parti liderlik yapılarının etkin, belirleyici ve dominant bir rol üstlendiği belirtilebilir. Popülist siyaset kültürünün belli noktalarda, toplumsal manipülasyon ve yönlendirme süreçleri üzerinden yükseldiğini; bu bağlamda siyasi gelişmelerin, toplumsal sorunların parti ve lider merkezli olarak (parti/lider perspektifiyle) tanımlanma / kavramsallaştırılma biçimi üzerinden beslendiğini; böylece toplumun yönlendirilmesi ve toplumda “gerçek özne hissiyatının üretilmesi” girişimi üzerinden geliştiğini söylemek mümkündür. Popülist siyaset kültürü, siyasi partilerin, halkın çıkarlarına karşı hareket eden kimi (siyasi - ekonomik, yerel – küresel elit / uzman) çevrelere karşı kendilerinin halkın asıl savunucusu oldukları; halk ne istiyorsa onun temsilini üstlendikleri yönlü bir siyasal ilişki ve iletişim süreçleriyle beslenmiştir.³⁷ Böylelikle siyasetin ve siyasi parti liderlerinin toplumdaki farklı sivil alanlar ve kültürel kimlikler üzerinde güçlü bir etki ve nüfuz alanı geliştirmesi mümkün hale gelmiştir.

Diğer taraftan bu dönemde kurumsal olarak düzenlenmemiş kimliksel rekabete dayalı yeni siyasal kültür ortamında “iktidar – toplum” ilişkilerinin

37 Özbudun, *a.g.e.*, 2017, s. 127; Cas Mudde - Cristobal Rovira Kaltwasser, *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, çev. S. Erdem Türközü, Ankara, Nika Yayınevi, 2019, s. 20-30, 54, 68, 87.

de dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Bu noktada, iktidar ve sivil / siyasi kurumlar arasında iktidarın kurumsal üstünlüğüne dayalı bir ilişki biçiminin geliştiği söylenebilir. Rejim içerisinde iktidar kurumunun geniş/güçlü yetkilerle donatılmış olması, öncelikle sivil / siyasi alan ile iktidar arasında iktidarın *kurumsal hegemonyasına* dayalı bir ilişki kültürüne kapı aralamıştır.³⁸ Bu kurumsal hegemonya, iktidara hem siyaset kurumlarıyla ilişkilerinde hem de politika ve karar tayinlerinde öncelikli / üstün bir konum sağlarken, aynı zamanda ona toplumla, halkla ve toplumsal alanla ilişkilerinde de öncelikli ve üstün bir konum sunmuştur. Zira milletin ve millet iradesinin kurumsal olarak temsilinde yegane / üstün / öncelikli bir otorite olarak konumlanan iktidar, bu iradenin keşif / inşa / tanımlanma süreçlerinde de yegane / üstün / baskın bir otorite olarak konumlanmıştır. İktidar ve toplum arasında kurulan böyle bir temsil ilişkisi, toplumsal alanın iktidar kurumuna, devlet otoritesine eklenmesine ve iktidarla bütünleşmesine dayalı bir siyaset kültürünü beraberinde getirmiştir.³⁹

Siyasal kültür içerisinde, iktidarın üstünlüğüne dayalı bu toplum - iktidar ilişkisi, daha geri planda, iktidarı kullanan liderlik yapısının, siyasi vizyon, öncelik, talep, program ve politikaların belirlenmesinde geniş yetki ve inisiyatifte sahip olduğu yeni bir siyaset tarzını öne çıkarmıştır. “Güçlü lider siyaseti” olarak ifade edilebilecek bu siyaset tarzı, öncelikle toplumun kolektif varlığının iktidarın ve iktidarı temsil eden liderin kişisel varlığında siyasi özneye dönüştüğü bir ilişki kültürü geliştirmiştir. Halkı iktidarla birlik olmaya, bağımsız bir gelecek ve güçlü bir devlet için iktidar etrafında toparlanmaya çağırarak bir yönetim kültürü üretmiştir. Bu anlamda iktidar kurumu, sistem içerisinde, bağımsız bir gelecek ve güçlü bir ülke olmanın kurucu öznesi olarak işaretlenmiştir. Aynı zamanda bu siyaset tarzı, toplum - iktidar ilişkilerinde sivil / siyasi alanın kurumsal özerkliğini aşındırırken, iktidar alanının sivil ve siyasi alan üzerinde kurumsal hegemonya kurduğu bir temsil ve iktidar kültürünü ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede “güçlü iktidar anlayışı” ve “güçlü lider siyaseti”, iktidar kurumunun toplumdaki farklı kurumsal alanlar (sivil toplum, medya, bilim, ekonomi vs.) ve kültürel kimlikler üzerinde güçlü bir etki, nüfuz alanı geliştirebildiği türden bir ilişki kültürüne ortam sunmuştur.⁴⁰

38 Bu noktada, bu dönemde öne çıkan “terör, güvenlik, milli savunma, bölgesel sorunlar ve küresel güç rekabetleri” gibi temel meselelerin siyasi rejim içerisindeki iktidarın üstünlüğüne dayalı toplum-iktidar ilişkisini sürekli olarak beslediği ve meşrulaştırdığı söylenebilir.

39 Esen, vd., *a.g.e.*, s. 99-106, 151-153.

40 Şükrü Mutlu Karakoç, “Yerel Seçimlerin Ardından: Total Siyaset Çağında Muhafazakar Siyaset ve Geleceği”, *Liberal Düşünce*, Sayı 95, 2019, s. 219-220; Berk Esen, “Türkiye’de Rekabetçi Otoriter Rejimin Yükselişi ve Düşüşü”, *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Dav-*

Öbür taraftan iktidarın üstünlüğüne dayalı iktidar - toplum ilişkisinin iktidar lehine *hukuksal esneklik* temelinde bir siyaset kültürüne de ortam sağladığını söylemek mümkündür. Bu noktada rejim içerisinde, yürütmenin üstünlüğü ilkesinin, bir yandan hukuk yapımı ve kural belirleme süreçlerinde iktidara geniş bir yetki, inisiyatif ve takdir hakkı sağladığı, diğer yandan bu yasa ve kuralların uygulanması sürecinde de fiili durumlar ve özel/istisnai haller, şahsi bağlantılar oluşturmak suretiyle iktidar lehine normatif esneklikler geliştirme fırsatı sunduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle sistem içerisinde iktidar erkine genel olarak karar alma / yasa yapma ve uygulama süreçlerinde geniş bir yetki ve inisiyatif alanının oluşturulması, yürütme kadrolarının hukuk ve yasal mevzuat karşısında daha rahat, esnek, geniş bir hareket alanı bulabilmelerine imkan sunmuştur. Burada iktidar kurumunun hem toplumsal doğru ve yanlış tanımlayan bir özneye hem de fiili olarak bu doğru-yanlış kavrayışı doğrultusunda hareket eden güçlü bir otoriteye dönüştüğü söylenebilir. Ayrıca rejim içerisinde yasama - yürütme ilişkisinin yürütmenin üstünlüğü temelinde düzenlenmesi, doğal olarak yürütme - yargı ilişkisinin de aynı ilke etrafında ve “yürütmeyle uyumlu” olacak şekilde biçimlendirilmesine yol açarken, bu durum iktidar alanında yargısal denetimin, dolayısıyla yatay hesap verebilirliğin zayıfladığı, uygulamada hukuk normlarının yürütme iradesi / inisiyatifi doğrultusunda esnetilebildiği, göz ardı edilebildiği, ötelenebildiği, şahsi bağlantıların ön plana çıktığı bir yönetim kültürüne yol açmıştır.⁴¹ Bu, esas olarak hukuk – siyaset ve hukuk - iktidar ilişkisinin, iktidar ve gücün önceliği / üstünlüğü temelinde biçimlendiği bir siyaset kültürüne işaret etmektedir. Böyle bir siyaset kültürü, temsil ve yönetim ilişkilerinde kurumsallaşmayı aşındırırken, buralarda şahsileşmeye ortam sunacaktır.⁴²

Böyle bir siyasal kültür içerisinde iktidar kurumunun hem toplumsal doğru ve yanlış (normu) herhangi bir kurumsal engel/sınırlama olmaksızın kendi başına

ranış, Kurumlar ve Kültür, der. A. Çarkoğlu - E. Erdoğan - M. Moral, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023, s. 273.

41 Burada son yıllarda özellikle siyasal meselelerde mevcut yasal mevzuatın hem yürütme hem de yargı erki tarafından genellikle iktidar odaklı ve güvenlikçi bir perspektifle yorumlanması, bu kapsamda Anayasa Mahkemesi kararlarının farklı yargı mercileri tarafından dikkate alınmaması, söz konusu hukuksal esneklik örnekleri olarak işaretlenebilir. Yine iktidar aygıtının merkezi ve yerel düzeyde düzenleyici ve denetleyici yetkilerini kullanma, ilgili yasaları uygulama konusunda seçici davranması; düzenleme-denetim normları ve kalite standartları konusunda kendisiyle uyumlu hareket eden, yakın ilişkiler geliştiren kurumlara karşı daha toleranslı davranırken kendisine mesafeli duran kurumlara karşı daha sert bir yaklaşım sergilemesi örnek olarak gösterilebilir.

42 Tarhan, *a.g.e.*, s. 383-384; Rıza Türmen, “Hukuk Devleti, Yargı ve Demokrasi”, *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*, der. M. Çınar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023, s. 189-209.

tanımlayabilen hem de bu doğru-yanlış kavrayışı doğrultusunda yönetim icra edebilen üstün bir otoriteye dönüştüğü söylenebilir. Bu ortamda, normalde siyasi liderleri sınırlayan yasa, sözleşme ve kurumlar, siyasi iktidarın milli iradeyi gerçek anlamda temsil etmesinin, milleti büyük güç haline getirmesinin, ulusal güvenliği, ulusal kimliği ve ulusal çıkarı güvence altına almasının önündeki ana engellerden, “ayak bağlarından” biri olarak görülmeye başlayacaktır. İktidar dışındaki muhalefet / muhalif elitler / uzmanlar, dengeleyici / uzman kurumlar, genel olarak ulusal çıkarı göz ardı eden, sorumsuz, çıkarıcı gruplar olarak görülecektir. Hukukun üstünlüğü, anayasal yargı, sivil toplum alanının özerkliği, bireysel haklar, gücün dengelenmesi, iktidarın sınırlandırılması temelli her türlü söylem, vizyon ve siyaset, ülkede siyasi otorite, devlet güvenliği, milletin geleceği, bütünlüğü ve bağımsızlığı için zafiyet oluşturan, zarar veren, dahası ülke dışı güçlere hizmet eden, gayrı meşru söylem, vizyon ve siyasetler olarak işaretlenecektir.⁴³

Bütün bunlar etrafında bu dönemde, toplum – iktidar ilişkilerinde siyasi iktidarın karar, eylem, yetki ve inisiyatifinin belirleyici olduğu, hukukun iktidar iradesinin üstünlüğü ve önceliği temelinde işlediği, esnediği bir siyasal kültürün gelişip güçlendiği söylenebilir. Bu, hukuk normlarının, siyasi iktidarın irade, inisiyatif, görüş ve politikaları karşısından daha esnek bir işleyişe sahip olduğu; yürütmenin kendi iradesi ve kararları doğrultusunda kurula dayalı düzen içerisinde istisna yaratabildiği ve yeni durumlar oluşturabildiği bir siyaset kültürünün hakimiyetidir. Bu anlamda, bu dönemde, toplum – iktidar ilişkisinin öngörülebilir ve kurula dayalı bir düzen içerisinde değil, iktidar kurumunun ve iktidar aklının mutlak olarak normu ve kuralı tayin etme gücü / otoritesi etrafında biçimlendiği bir siyasal kültür yaygınlaşmıştır.⁴⁴

Sonuç itibarıyla de bu dönemde kimlik siyasetine dayalı temsil ve yönetim ilişkisi, hiyerarşik, lider ve güç temelli, hegemonik, ikna ve yönlendirmeye dayalı, çoğunlukçu, anti-elitist bir siyaset kültürünün güçlenmesine ortam sunmuştur. Parti ve lideri, parti ve toplumu, yine lider ve toplumu ayrı ayrı ve iç içe geçecek şekilde birbiriyle bütünleştiren bir siyaset kültürünü pekiştirmiştir.

43 Etyen Mahçupyan, “Farklı bir millilik mümkün!”, *Serbestiyet*, 14 Kasım 2023; (Çevrimiçi) <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/farkli-bir-millilik-mumkun-148334/> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

44 Ergun Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 30; Tarhan, *a.g.e.*, s. 378.

4. Sonuç

Türkiye’de Erken Cumhuriyet döneminden itibaren devlet ve toplum arasında egemenlik ilişkilerinin kurulma biçimini formüle eden siyasal rejim yapısı etrafında genel olarak devlet / bürokrasi ve resmi ideoloji merkezli olarak biçimlenen siyasal kültürün, 2010’lar itibariyle sosyal gruplar ve kültürel kimlikler merkezli bir karakter edindiği söylenebilir. Bu yeni dönemde, farklı kültürel kimlik dünyalarından ve dolayısıyla farklı politik talep, öncelik ve vizyonlardan gelen sosyal gruplar, başkanlık rejimi etrafında, rejimin ağırlık merkezine yerleşmiş; siyaset, söz konusu sosyal gruplar arasındaki (siyasi partiler üzerinden yaşanan) sert rekabet süreçleriyle biçimlenmeye başlamıştır.

Kurumsal olarak yeterince dengelenmemiş bu kültürel kimlik temelli siyasal rekabet ortamının, Türkiye siyaset kültürü içerisinde bir tür “siyasal cemaatleşme” olgusu ürettiği söylenebilir. Söz konusu siyasal cemaatleşme olgusunun bir tür “cemaatsel / grupsal otorite” biçimi ve “cemaatsel / kimliksel temsil” tarzı ürettiğinden söz edilebilir. Siyasetin, iktidar ilişkilerinin ve siyasal kültürün bu cemaatsel otorite ilişkilerine dayalı dikey ve yatay bağılıklarla biçimlendiğini ifade etmek mümkündür. Bu otorite ve temsil ilişkisinin, sivil toplum, medya, siyasal yapılar, siyasi partiler, kamu yönetimi, bürokrasi araçları, yerel yönetimler içerisinde dominant bir etkinlik sergilediği belirtilebilir.

Diğer taraftan bu cemaatsel otorite ve temsil biçiminin genel itibariyle güçlü lider temelli, dolayısıyla güç ve iktidar merkezli bir siyaset ilişkisi ve siyaset kültürünü beslediği ifade edilebilir. Bu kapsamda, düzen, ilişki, norm ve değerleri tanımlayıcı unsur olarak güç ve iktidarın merkezi bir anlam kazandığı; siyasi süreçlerin ve toplumsal gelişmelerin güç ve iktidar üzerinden ele alındığı; siyaset ve yönetim süreçleri içerisinde iktidar kurumuna öncelikli / üstün bir konumun tanımlandığını belirtmek mümkündür. Ayrıca kimliksel bağların, siyasal inisiyatiflerin, iktidar kurumunun, güçlü liderlik siyasetinin ve dolayısıyla da normatif esnekliğin ağırlık gösterdiği bu cemaatsel otorite ve temsil tipi içerisinde, genel olarak kimliksel dayanışmaya ve popülizme dayalı bir siyaset ve iktidar ilişkisinin güçlendiği söylenebilir. Aynı durumun kimliksel gruplar içerisinde grup içi güç tahkimlerine yol açtığı da belirtilebilir.

Kaynakça

Abou El-Haj, Rıfat Ali, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol 94, No 4, 1974.

_____, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel - Canay Şahin, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

Akarlı, Engin Deniz, “The State As A Socio-Cultural Phenomenon And Political Participation In Turkey”, *Political Participation in Turkey: Historical Background And Present Problems*, ed. Engin Deniz Akarlı - Gabriel Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975.

Alkan, Haluk, *Karşılaştırmalı Siyaset: Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri*, İstanbul, Açılım Kitap, 2013.

Baykan, Toygar Sinan, “Otoriter ve Şahısçıl Yönetimler Karşısında Partiler, Parti Sistemleri ve Demokrasi”, *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*, der. Menderes Çınar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023.

Cizre, Ümit, *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Çolak, Yılmaz, “Türkiye’de Laiklik ve İslamcılık Arasında Vatandaşlık”, *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, der. E. Fuat Keyman - Ahmet İçduygu, çev. Bahar Ulukan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Esen, Berk - Gümüşçü, Şebnem -Yavuzılmaz, Hakan, *Türkiye’nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023.

Esen, Berk, “Türkiye’de Rekabetçi Otoriter Rejimin Yükselişi ve Düşüşü”, *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür*, der. Ali Çarkoğlu, - Emre Erdoğan - Mert Moral, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023.

Durdu, Zafer, *Türkiye’de Siyasal Kültürü Anlamak*, Ankara, Kadim Yayınları, 2013.

Heper, Metin, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 3. bs., Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2010.

İnsel, Ahmet, *Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye: Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996.

Karakoç, Şükrü Mutlu, *Türkiye’de Siyasetin Dönüşümü: Kavramlar Kurumlar Teoriler*, İstanbul, Akademik Kitaplar Yayınları, 2023.

_____, “Türkiye’de siyasetin dönüşümü: ‘Güçlü devlet geleneği’nden ‘total siyaset’e”, *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 2020.

_____, “Yerel Seçimlerin Ardından: Total Siyaset Çağında Muhafazakar Siyaset ve Geleceği”, *Liberal Düşünce*, 95, 2019.

Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 21. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Keyman, E. Fuat, “Vatandaşlık ve Kimliği Eklemlenmek: Türkiye’de Kürt Sorunu”, *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, der. E. Fuat Keyman - Ahmet İçduygu, çev. Bahar Ulukan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Keyman, E. Fuat - İçduygu, Ahmet, “Giriş: Vatandaşlık Kimlik ve Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, der. E. Fuat Keyman - Ahmet İçduygu, çev. Bahar Ulukan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Köker, Levent, “Kimlik Krizinden Meşruluk Krizine: Kemalizm ve Sonrası”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 71, 1996.

Mahçupyan, Etyen, *Türkiye’yi Anlamak: Zihniyet Değişim ve Kriz*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

_____, “Farklı bir millilik mümkün!”, *Serbestiyet*, 14 Kasım 2023; (Çevrimiçi) <https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/farkli-bir-millilik-mumkun-148334/>

Mudde, Cas - Kaltwasser, Cristobal Rovira, *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, çev. S. Erdem Türközü, Ankara, Nika Yayınevi, 2019.

O’Donnell, Guillermo, “Delegative Democracy”, *Journal of Democracy*, 5 (1), 1994.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Türk Politik Kültürü*, 2. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

Öniş, Ziya, “Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy”, *Studies in Comparative International Development*, Vol 27, No 2, 1992.

Özbudun, Ergun, *Türk Siyasal Hayatı*, 7. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.

_____, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

_____, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

_____, *Türk Anayasa Hukuku*, 23. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2023.

Pamuk, Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 8. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Sayarı, Sabri, “Some Notes On The Beginnings Of Mass Political Participation In Turkey”, *Political Participation in Turkey: Historical Background And Present Problems*, ed. Engin Deniz Akarlı - Gabriel Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975.

Tarhan, Ahmet Bora, “Türkiye’de Hukuk ve Siyaset İlişkisi Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (2), 2023.

Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 23. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Trimberger, Ellen Kay, *Tepeden İnmeci Devrimler: Japonya, Türkiye, Mısır, Peru*, İstanbul, Gelenek Yayınları, 2003.

Türmen, Rıza, “Hukuk Devleti, Yargı ve Demokrasi”, *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*, der. Menderes Çınar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023.

Resmi Gazete

09.07.1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: 20.07.1961 tarih ve 10859 sayılı Resmi Gazete.

07.11.1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: 09.11.1982 tarih ve 17863 mükerrer sayılı Resmi Gazete.

03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”: 17.10.2001 tarih ve 24556 mükerrer sayılı Resmi Gazete.

29.12.2003 tarih ve 2003/6688 sayılı Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği: 8.1.2004 tarih ve 25340 sayılı Resmi Gazete.

31.05.2007 tarih ve 5678 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”: 16.06.2007 tarih ve 26554 sayılı Resmi Gazete.

30.10.2007 tarih ve 873 sayılı Yüksek Seçim Kurulu Kararı: 31.10.2007 tarih ve 26686 sayılı Resmi Gazete.

07.05.2010 tarih ve 5982 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”: 13.5.2010 tarih ve 27580 sayılı Resmi Gazete.

21.01.2017 tarih ve 6771 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”: 11.02.2017 tarih ve 29976 sayılı Resmî Gazete;

10.07.2018 tarih ve 1 numaralı “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”: 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmî Gazete;

10.07.2018 tarih ve 3 numaralı “Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”: 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı Resmî Gazete;

15.07.2018 tarih ve 4 numaralı “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”: 15.07.2018 tarih ve 30479 sayılı Resmî Gazete.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

